

Богдан Кіндратюк

Кампанологічне джерелознавство як основа вивчення дзвонарської культури

Bohdan Kindratyuk

Campanological source knowledge as fundamental study of bell-ringing culture

The proposed research, without which it is impossible to open unknown in Ukrainian study of bell-ringing culture, disclose bell-ringing art in the context of its genesis, evolution, national and regional specificities, in particular the establishment of the technology bells, comprehensive social purpose of their music, etc.

Keywords: campanology, research, methodology, bell-ringing culture, bell-ringing, campanological sources, research approaches, methods, research, sources, genesis

Запропоновано дослідницькі «ключі», без яких неможливо відкрити невідоме в українському дзвонознавстві, розкрити суть дзвонарського мистецтва в контексті його генези, еволюції, національної та регіональної специфіки, зокрема встановлення технології виготовлення дзвонів, усебічного соціального призначення їхньої музики тощо.

Ключові слова: кампанологія, дослідження, методологія, дзвонарська культура, дзвонарство, кампанологічне джерелознавство, наукові підходи, методика, вивчення, джерела, генеза

Дзвін – визначне явище матеріальної та духовної культури одночасно, що проявляється в ній у різних аспектах: магічному, культовому, суспільному, економічному, візуальному й т. п., вивчає наука кампанологія (від *ital. campane* – дзвін). Ця, порівняно молода, дисципліна включає різні аспекти побутування дзвонів. За перші роки незалежності України активно вивчалися складові її дзвонарської культури (вона охоплює відливання дзвонів і будівництво споруд для них, їхнє церковне й світське використання, підготовку дзвонарів і творення ними дзвонарських композицій, а також функціонування дзвонарства в суспільно-побутовій, церковно-сакральній і народно-обрядовій сферах; значущим є відображення цього в красному письменстві, візуальних видах мистецтва та музиці як особливих кампанологічних джерелах). Уже осмислені нові погляди на історію появи дзвонів і розвитку дзвонарського мистецтва в Україні, розглянуті факти, що підтверджують побутування бил, бубонців, дзвінків на її теренах у дохристиянській і ранньохристиянській періоди та в барокову добу, коли у формах і декорі інструментів визначається формування національних рис. Охарактеризовані уставні засади дзвоніння, функціонування різних способів биття в біла й дзвони у церковному обряді, поширеність музики цих ідіофонів у міському та сільському побуті. В історичному дискурсі відображений процес побудови архітектурних споруд для бил

і дзвонів, визначені функції дзвіниць, способи підвішування дзвонів, а також умови збереження цих музичних інструментів, їхні реквізиції. Приділена увага життю й діяльності дзвонарів, їхньому професійному вишколу, турботі громад про цих церковних музик, що забезпечувало розвиток мистецтва гри на билах і дзвонах. Доведено, що дзвони та їхня музика є важливою складовою української культури, своєрідним феноменом, який має особливий сакральний смисл. Він знайшов відлуння в народній культурі, творчості прозаїків, поетів, у візуальних мистецтвах, музичній творчості – композиторській і виконавській¹.

Найважливіші завдання наукового пошуку спрямовувалися на вирішення основних проблем української кампанології: систематизацію даних стосовно будови, форми, складових дзвона, визначення функцій його музики в церковному й світському житті, умови збереження як мистецьких пам'яток. Інтерпретація текстів рукописних джерел, зокрема літописів із позиції української музичної медієвістики сприяла дослідженню уставних засад церковного використання бил, дзвонів, усвідомленню їхніх функцій як літургійно-музичних інструментів, визначенню передумов становлення української дзвонарської термінології та впорядкування сучасного поняттєво-термінологічного апарату. У колі завдань був пошук осередків підготовки дзвонарів, способів кріплення і вивчення дії різних конструкцій дзвіниць як плернерних музичних споруд зі своїм підбором цих ідіофонів на розповсюдження звучань, історія виробництва дзвонів в Україні, студіювання регіонально-стильових особливостей українських дзвонів, встановлення місця дзвонарства в духовній культурі українців, визначення індивідуальних особливостей наслідування звучань дзвонів у музиці українських композиторів тощо. Поставлені питання потребували міждисциплінарного дослідження, що, синтезуючи здобутки різних наук, комплексно охоплює проблеми історії українського дзвонарства як визначальної складової нашої культури, характеризує його релігійно-духовний, соціальний, політичний, економічний, педагогічний і мистецький статус.

Правда, проведені кампанологічні дослідження не вичерпують поставлених проблем, адже вивчення такої найяскравішої сторінки українського мистецтва, цікавого спадку минувшини, якими є дзвони й дзвоніння, формує підложжя нових обривів наукових студій, зосібна у сфері української кампанології. Одну з перспектив дослідження вбачаємо в кращому виявленні специфіки функціонування дзвонів у дотичних сферах їхнього побутування, окресленні паралелей між ними й взаємопроникнень. Це дозволить добре описати характерно організовану дзвонарську функціонально-семантичну систему. Подальшому її вивченню сприятиме віднайдення захованих у роки світових воєн багатьох дзвонів як головного джерела цієї молоді науки. Водночас ще не описані всі давні дзвони, які є на дзвіницях, вежах храмів, ратушах і в музеях, не затоновано

їх основної характеристики – звукового спектра. Варто продовжити пошуки картотеки дзвонів Всеукраїнської академії наук, альбомів з описом цих пам'яток перемишльським владикою Григорієм Лакотою, архіву відливника дзвонів Володимира Супранівського (вони працювали в першій половині XX ст.); підготувати до опублікування хроніки монастирів, матеріали дослідників дзвонарства, архіву людвигарів тощо. Фактично не опрацьовані кампанологічні матеріали архіву Інституту народознавства НАН України. Усе це сприятиме доповненню електронної Баз даних «Давні дзвони України (XI–XVIII ст.)», розширенню часових меж і внесення інформації про визначніші пам'ятки XIX–XX ст. Цікаві результати принесе віднайдення та систематизація відомостей про виготовлення дзвонів у регіонах України. Не вивчено ще складний механізм міжетнічних взаємовпливів і міжкультурної взаємодії у сфері застосування цих ідіофонів. Заслужують на увагу окремі студії появи й розвою в Україні годинникових дзвонів, вивчення їх особливостей. На часі написання історії виготовлення дзвонів у Донецьку, Дніпропетровську, Нововолинську, фіксування секретів їхньої реставрації в Бучачі й інших місцевостях. Ретельних пошуків потребує фіксація можливого супроводу богослужбових співів легким дзвонінням, вивчення взаємодії раннього русько-українського багатоголосся з музикою дзвонів, студії взаємовпливу народної музики, її мелодій і дзвонінь. Особливу увагу слід приділити докладному аналізу розвитку дзвонарства, збереження його традицій в українському зарубіжжі.

У розлогіій рецензії на працю автора «Дзвонарська культура України» Юрій Медведик висловив слушне побажання, що при вивченні розвитку дзвонів і дзвонінь у ранньомодерній добі варто пам'ятати про розквіт у XVII ст. так званого «малинового дзвону» у фламандському місті Мехелен, відомого на весь світ своїми дзвонами, знаменитими карійонами. Відповідно варто «кинути погляд на цей факт (культурне явище), тим паче, що в Санкт-Петербурзькій фортеці на замовлення Петра I встановили виготовлений у Мехелені карійон, <...> дізнатися щось і про те, чи дзвонарська культура Мехелена проникала в Україну, а якщо так, то чи полишила сліди»².

При фіксації звичаїв дзвонарського мистецтва не записувалися самі дзвонарські композиції. Відсутність їхніх давніх занотувань, на відміну від записів народних пісень, пояснюють браком зацікавленості широкого кола дослідників у попередні часи музикою дзвонів. А вже тільки з другої половини XVIII ст. дзвоніння починають занотувувати. Прикро, що досі не віднайдено давніх записів композицій українських дзвонарів. Цей здогад наводить на думку, що майбутні результати навряд чи будуть втішні, надто в порівнянні з давнім музичним фольклором, який теж не дуже записували аж до середини – другої половини XIX ст. На жаль, будівання амбітних планів в українській науково-дослідницькій думці

викликає поки що тільки щире бажання майбутніх можливих успіхів. Допомогти в цьому може вивчення монастирських хронік, покрайніх записів у церковних книгах тощо.

При подальшому науковому пошуку в напрямі «Відображення образу дзвонів і дзвонів в українській композиторській музичній творчості» варто створити «Тематичний каталог мотивів дзвонів в українській музиці». Завдяки науковому спадку Степана Максимюка³, зокрема його унікальній колекції звукозаписів як національного надбання, відкриваються нові можливості стосовно цього зібрання в аспекті відшукування імітування дзвонів. Така робота, одна з тем якої може називатися «Дзвони і дзвонарське мистецтво у звукозаписуючій і дискографічній спадщині Степана Максимюка», буде корисною не тільки для повнішого встановлення місця церковних дзвонів і дзвонів у житті українців, а й висвітлення шляхів проникнення дзвонарства в національне музичне мистецтво, культуру, зокрема й США.

Розгляд кампанологічної джерельної бази, яка вміщує інформативні дані про багатовікову історію дзвонарської культури України й засвідчує закономірність неухильного нагромадження пам'яток, збагачення фонду занотованих відомостей про дзвонарство показує не однакову міру їхнього залучення науковцями для висвітлення проблем дзвонарства. Аналіз використання цієї інформації в наукових дискурсах переконує, що слід застосовувати різні види пам'яток для повноцінного опису регіональних особливостей національного дзвонарства, правильно обирати вектор наукового пошуку та його методологічних засад. Тому *мету* нашої статті бачимо в приверненні уваги до можливостей у вирішенні зазначених проблем такої нової для української науки галузі знань, як кампанологічне джерелознавство.

У становленні кампанологічного джерелознавства виокремлюємо ряд етапів. Перший зв'язаний із багатою кампанологічною лексикою в «Лексиконі» Памви Беринди (1627), чином освячення дзвона в Требнику митрополита Петра Могили (1646), спогадами Павла Халебського, публікаціями дзвонознавчих розвідок в єпархіальних виданнях (І. Гал-ській, А. Дмитрієвський), працею Варлаама Компаневича, присвяченою найдавнішому Святоюрському дзвону 1341 р., дописом Григорія Галагана в «Киевской старине» та публікаціями інших дослідників дзвонарства у XIX ст. (Юхим Сецінський, Микола Теодорович, Кость Широцький).

Наступний період визначений діяльністю Київської археографічної комісії та студіями Наукового товариства ім. Тараса Шевченка про складові дзвонарської культури кінця XIX – початку XX ст. (Олександр Барвінський, Дмитро Яворницький). Неспокійним етапом вивчення дзвонів і трагічним для них стали роки Першої світової війни (Кароль Бадецький, Тадеуш Шидловський, Василь Щурат, Богдан Януш).

Новий рівень кампанологічного джерелознавства визначило Українське відродження 20-х років ХХ ст. (Степан Баран-Бутович, Вадим Модзалевський, Борис Пилипенко). Ці вчені окреслили завдання формування кампанологічної бази, пропонуючи різні методи її дослідження. Однак репресивні соціально-політичні акції в СРСР змусили перенести дзвонознавчі студії до еміграції, в умови української діаспори (Василь Біднов, Володимир Січинський, Ярослав Пастернак).

Наприкінці 50-х – початку 60-х років відновила увага до вивчення традицій відливання в Україні дзвонів (Павло Жолтовський, Олексій Петриченко), описано деякі віднайдені пам'ятки (Василь Пуцко, Вадим Сидоренко). З відродженням в останній чверті ХХ ст. сакральних дзвонів, особливо з моменту проголошення незалежності, настав сучасний етап українського кампанологічного джерелознавства, формуються потужні осередки дослідження церковної музики (Олександра Цалай-Якименко, Юрій Ясіновський, Наталія Костюк, Наталія Сиротинська), дзвонів (Софія Боньковська, Роман Захарченко, Ірина Костюк, Галина Марчук, Володимир Рожко, Ігор Федоряченко), дзвіниць (Володимир Александрович, Ярослав Тарас), виробляється методологія кампанологічних студій. Допомогу в цьому надають публікації Ігорем Скочилисом корпусу візитаций парафій.

Передовсім кампанологічне джерелознавство бачиться як спеціальне відгалуження органології, що дозволяє краще враховувати феномен дзвонарства, зокрема особливості дзвонів і їхньої музики. Мовиться передусім про визначення наукової бази вивчення дзвонарського мистецтва як запоруки досягнення належного наукового рівня його дослідження. Адже як усяка наукова галузь, кампанологія базується на власній джерельній базі – комплексі джерел, часто неповторних, які становлять підґрунтя наукових студій. Проблеми її вивчення, встановлення повноти цієї основи, закономірності створення та функціонування, теорії і практики використання вибудовують фундамент кампанологічного джерелознавства.

Основу всебічного дослідження дзвонарства бачиться передовсім у систематизації та вивченні джерельної бази національної дзвонарської культури, що ввібрала археологічні джерела, гіпсові відливи, паперові відбитки й фотографії реквізованих дзвонів, писемні джерела, зокрема літописи, законодавчі акти, богослужбові книги, церковні устави; статистичні джерела; інвентарні книги та протоколи описів замків, монастирів, церков, матеріали експедиційно-польових досліджень. Корисними джерелами є словники. Важливу групу джерел складають іконографічні пам'ятки: ілюстровані літописи, ікони, книжкові мініатюри, гравюри, жанрові й історичні малюнки, народні картини, гуцульські кахлі, писанки тощо. Відомості про дзвонарство знаходимо в джерелах особового характеру, в спогадах, щоденниках, приватному листуванні, життєписах, авто-

біографіях, подорожніх нотатках тощо. Цікава інформація зустрічається в періодичній пресі. Своєрідним доповненням до неї є згадки про дзвони в народній культурі, художній літературі, творах архітекторів, малярів, композиторів.

Отже, кампанологічне джерелознавство – це спеціальна галузь наукових знань, що досліджує походження джерел про дзвонарство, теорію та методику їхнього використання в кампанологічних студіях, склад, структуру й функціонування джерельної бази кампанології. Водночас у світлі новітніх досліджень⁴ кампанологічне джерелознавство розглядаємо не тільки як структуровану систему знань про дзвони й дзвоніння та все, що з ними пов'язано, а й як дослідницький метод. Він включає джерелознавчий аналіз і джерелознавчий синтез.

Аналітичний підхід до кампанологічного джерелознавства як до системи знань про джерельну базу кампанології та методи дослідження джерел виявляє його складну структуру й основні складові. Воно містить у собі найперше теорію і джерелознавчу практику. Теорія кампанологічного джерелознавства – це сукупність систематизованих знань про його предмет, об'єкт, завдання, методологічні принципи, структуру й місце в кампанології. Джерелознавча практика – це безпосередній пошук, виявлення та вивчення конкретних груп джерел для визначення їх інформативної вартості, а також практичне використання отриманих відомостей у конкретних кампанологічних студіях, тобто та робота, яку виконує кожен дослідник, розробляючи певну проблему.

Методологія успішних дзвонарських студій передбачає застосування сукупності теоретичних підходів (історизму, науково-об'єктивного висвітлення аналізованих проблем у конкретно-історичних умовах, системності й діалектичного розуміння соціально-культурних явищ), пошуку доречного дослідницького інструментарію систематизації та тлумачення отриманих знань. Теоретико-методологічні засади дослідження мали б ураховувати зв'язок історичного процесу з життям країни, народу, соціуму, введення до наукового обігу маловідомих фактів стосовно історичних пам'яток і археологічних знахідок, дослідження впливу дзвонарства на народну культуру й різні види професійної творчої діяльності. Успіху в студіях допоможе використання сукупності методів універсального, загальнонаукового й специфічного характеру, зокрема: компаративного, статистичного, соціокультурної динаміки, теоретичного моделювання тощо. Усе це уможливить подальше системне й комплексне дослідження дзвонарства, сприятиме відтворенню, у всій різноманітності, побутування дзвонів і дзвонінь у житті християн.

Системний, ґрунтовний науковий пошук у дослідженні дзвонарства України виходить за межі української перспективи. Він сприятиме доповненню не тільки історії нашої культури, а й немалою мірою європейської та світової. Запорукою цьому є кампанологічне джерелознавство.

- ¹ Кіндратюк Б. Дзвонарська культура України : монографічне дослідження / наук. ред. Ю. Ясіновський. – Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2012. – (Історія української музики: Дослідження, вип. 19 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України).
- ² Медведик Ю. Дзвонарство України у дослідженні Б. Кіндратюка // Вісник Прикарпатського університету: Мистецтвознавство. – Івано-Франківськ, 2012–2013. – Вип. 26–27. – С. 369–376.
- ³ Максимюк С. З історії українського звукозапису та дискографії / наук. ред. Р. Савицький, Ю. Ясіновський. – Львів-Вашингтон: Видавництво Українського Католицького Університету, 2003. – (Історія української музики: Дослідження, вип. 12 / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича України).
- ⁴ Історичне джерелознавство: підручник / Я. Калакура, І. Войцехівська, С. Павленко та ін. – Київ : Либідь, 2003.